

OM OPRØR OG BIOLOGI

Nini Prætorius

Verden er af lave - og i Danmark er der krise. Det er der ikke en levende mors sjæl, der er i tvivl om, og som ikke mærker det på sin krop hver dag. Og det endskønt det kunne være så godt, at der - alt taget i betragtning - næppe i hele menneskehedens historie har været så gode forudsætninger tilstede for, at vi kunne have det godt. Vi har i hovedsagen midlerne til at underkaste naturen vore behov og til at bekæmpe tidligere århundreders største svøber, så som f.eks. de masseudryddende epidemiske sygdomme, sult etc. For første gang i historien kan vi ikke med rimelighed tale om, at vi lever i "knapheds-samfund" hvad de mest elementære biologiske behov angår. Dersom vi ellers var villige til at fordele ressourcerne på en fornuftig måde, ville hele Jordens befolkning kunne brødfødes, og med den teknologi, vi har udviklet, og den viden vi har, ligger det inden for vore muligheder at skabe sikre og trygge omgivelser for alle at leve i - uden at gøre vold på mennesker og natur.

Nu da det ikke længere er en vild og utæmmelig natur, epidemiske sygdomme etc., som er hovedfjenden, men efter de flestes opfattelse mennesket selv, der er roden til alt det onde og ophavsmanden til det, som skaber angsten og utrygheden, skulle man synes, at problemerne måtte være til at overse. For hvis det hovedsageligt er mennesket, der har skabt de unaturlige og frustrerende forhold vi lever under, må det vel også være i menneskers magt at lave dem om. Men nej. Følelsen af afmægtighed har efter sigende aldrig været større - og det mod, den ildhu og fantasi mennesket kunne opvise, da det gjaldt kampen mod naturen og sygdommene, har vi endnu slet ikke set i tilsvarende målestok, når det gælder kampen imod de menneskeskabte uhyrligheder - og det til trods for, at det store flertal af ganske almindelige mennesker i samtale mand og mand imellem i løbet af nul komma fem kan blive fuldstændig enige om, at der er, og *hvilke* forhold det er, der helt indlysende er utålelige, og som bør ændres. Dersom man foranstaltede en verdensomspændende opinionsundersøgelse, er der ikke den ringeste tvivl om, at der ville være et overvældende flertal imod f.eks. en oprustning til 6 milliarder dollars om dagen, imod forurenings- og produktions/konsumtions-vanvidet, imod den ulige fordeling af ressourcer og arbejde og imod rovdrift på mennesker og natur.

Det kan ganske almindelige mennesker blive enige om, ligesom der blandt almindelige mennesker er en hastigt voksende forståelse for, at vi er nødt til en helt radikal ny måde at tænke og arbejde på; og det iøvrigt selv om vore politikere og eksperter til stadighed gør hvad de kan for at bilde os ind, at de herskende forhold eksisterer med noget, der er lige så uundgåeligt som en naturlovs nødvendighed, og at problemerne kun kan løses ved, at vi politisk, økonomisk, militært såvel som værdi- og tanke-mæssigt engagerer os endnu kraftigere i de institutioner (økonomiske, militære etc. strukturer) som er den grundlæggende *forudsætning* for de rådende tilstande og en *garant* for deres fortsatte beståen - for ikke at sige eskalering - mod noget der *så* faktisk ikke kan undgå at komme til at ligne en naturlovs nødvendighed. Det kaldes realpolitik.

Men den globalt, folkeligt udbredte enighed og erkendelse til trods, så stiger mismodet og følelsen af magtesløshed og frustration - hvilket naturligtvis ikke er uforståeligt i betragtning af, at de samme politikere og eksperter ideligt forsikrer os om, at problemerne er så indviklede, at de ikke er til at gennemskue for almindelige mennesker.

Fra den gruppe som ynder at smykke sig med betegnelser som folkets avantgarde af progressive og bevidstgjorte - og af hvem man derfor har lov at forvente visioner og anvisninger på, hvordan man ændrer det bestående til det bedre, er der, som sagerne står i øjeblikket, ikke megen hjælp at hente. For de synes på det nærmeste gerådet ud i handlingslammelse efter en krise, som burde have givet dem en af århundredets største chancer for at manifestere sig som et stærkt alternativ, hvad enten de i deres bevidstgjorthed havde kunnet forudse krisen eller ej.

De, som efter nedturen endnu ikke har valgt at være sig selv nærmest og søge sjælens frelse og den ånds- og bevidstheds*udvidelse* i fremmede kulturers mytologier, som (teorien om) den modsigelsesfulde materielle virkelighed af gode grunde ikke kunne befordre hos dem, er så småt gået i gang med at gøre status. Det foregår på den måde det altid og indtil bevidstløshed er blevet gjort i alle tidligere krisetider, nemlig ved at man fordyber sig i *retrospektive* analyser over, hvorfor strategien slog fejl - hvilket stort set også er det eneste, som de metoder, deres ideologi har udviklet, kan bruges til.

Men hvordan skulle man også kunne vente andet - hvordan skulle man kunne vente visioner eller handlingsalternativer fra ideologier, som indtil dette sekund har brugt al deres fantasi og klarsyn til at gøre den teori om mennesket og menneskets bevidsthed hermetisk vandtæt som siger, at mennesket er et produkt af samfundsforholdene, og deres bevidsthed alene determineret af økonomiske og historisk-materielle omstændigheder; som ydermere har som dogme, at disse omstændigheder og forhold i kraft af indbyggede modsætninger og ifølge en overindividuel lovs nødvendighed er på vej til at gå sin egen undergang i møde? Ja, hvordan skulle man af en sådan ideologi om den menneskelige bevidstheds og hand-

lens determination kunne forvente visioner om f.eks. (endnu) eksisterende grundlæggende kvaliteter og værdier, som det er værd at kæmpe for og styrke? Hvordan skulle man dog overhovedet kunne få øje på dem som *andet* end udslag af borgerlig råddenskab og dekadence?

Der skulle et "Oprør fra midten" til, før disse spørgsmål fik bare en rimelig plads i selvransagelsen hos de retfærdige, som forblev på skansen - og før det for alvor begyndte at dæmre, at der må andet og mere til, end at bevidstgøre folk om deres bevidstheds uundgåelige determination af og fastlåsethed i de rådende tilstande; at det måske ovenikøbet til en forandring var værd at bevidstgøre sig *selv* om, hvad det er, der rører sig i folket. Hvad der rører sig i f.eks. de folkelige bevægelser, der nu er ved at finde tilslutning og aktiv opbakning hos den voksende del af befolkningen, som trods alt er begyndt at tro på, at det må være muligt for mennesket at gribe aktivt ind i den udvikling, det selv har skabt - og at det er nødvendigt at gøre det inden forholdene i følge sin egen "indre dialektik" har ført udviklingen derhen, hvor sammenbruddet - de overoprustede tilstande taget i betragtning - næppe kan undgå at blive totalt.

Nu kan der siges mangt og meget om "Oprør fra midten" - og der er allerede blevet sagt en hel del. Men man kan ihvertfald ikke længere sige, at der ikke findes visioner eller forsøg på at tilvejebringe et grundlag for den videre udvikling og debat om et handlingsprogram - på vej mod realiseringen af et samfund, hvori blot de mest oplagte urimeligheder fra vort nuværende samfund er elimineret.

Så meget mere beskæmmende må det forekomme, at "Oprør fra midten" af specialister og andre privilegerede hidtil næsten udelukkende er blevet brugt som skydeskive for den specielle danske bedrevide og sure kritik. Selvom der bestemt ikke er grund - endsige tid - til at gøre sig kostbar, når det gælder spørgsmålet om klodens og menneskehedens fortsatte beståen, er det nærmest forbløffende så få tilløb der har været i den hidtidige debat på at *styrke* argumentationen i Meyers, Petersens og Sørensens oplæg - gøre den endnu mere tvingende, eller at anvise endnu bedre alternativer. Vel har en del af kritikken da været velbegrundet; der er jo ikke tale om et oplæg, hvori der præsenteres et fikst og færdigt system af forslag og løsninger, som ikke kan og skal diskuteres og undersøges mere indgående - det giver det sig iøvrigt heller slet ikke ud for at være.

Men manglerne og de eventuelle fejl ufortalt, så forekommer de mig ikke så principielt graverende, at jeg ser mig nødsaget til at drage den konklusion, at der så nok ikke rigtig er noget at gøre ved det, og at vi lige så godt kan sætte os ned med hænderne i skødet og lade tingene gå sin forudsigelige gang - uden at gøre noget. Den kritik af kapitlet "Grundlaget", (der handler om forfatterens menneskesyn), som jeg om lidt skal forsøge mig med, skal derfor heller ikke opfattes som en sådan principiel afvisning - tværtimod er det min hensigt at forsøge at bidrage med nogle synspunkter (om mennesket og dets eventuelle natur) som forekommer mig *bedre* i

overensstemmelse med bogens sigte, end dem, som forfatterne har skitseret i grundlags-kapitlet.

Om grundlagets natur

Kapitlet "Grundlaget" falder imellem kapitlet "Begrundelsen for forandring", som er en kritik af det nuværende samfund og kapitlerne "Målet" og "Midler til målet", hvori der præsenteres en vision af det nye humane ligevægtssamfund. Det er et kapitel hvori forfatterne indvier os i nogle af de overvejelser og tanker, de har gjort sig om mennesket og dets tilbøjeligheder og muligheder. Begrundelsen for, at dette kapitel er taget med, er, som det siges, at man må vide, hvad der er menneskets behov og natur for at kunne skabe et samfund, hvori mennesket kan leve i harmoni med sin natur og behov - og de generelle konklusioner og argumenter, man når frem til herom, er selvsagt ment som begrundelse for udviklingen af netop det alternativ til det nuværende samfund, som forfatterne anbefaler i de efterfølgende kapitler.

Det er naturligvis betryggende, at vi således får indblik i dette grundlag, ja det er i det hele taget velgørende, at forfatterne overhovedet har gjort sig den ulejlighed at tænke over og at præcisere, hvad det er for et menneskesyn der ligger til grund for de forandringer, de foreslår. Men spørgsmålet er, om det alligevel ikke er lovligt ambitiøst - og egentlig også overflødigt i sammenhængen - at give sig i kast med noget der må betegnes som intet mindre end et forsøg på at argumentere for en sammenhængende *antropologi* om menneskets natur, dets biologi, moral og socialitet. - Ambitiøst ikke blot i betragtning af, at "man må erkende (ved sammenligning af forskellige teorier om mennesket og samfund) at der ikke gives en - og måske slet ikke nogen - helt objektiv videnskab om disse emner" - men også i betragtning af, at det jo ikke er forfatternes intention med deres visioner om det nye ligevægtssamfund at udvikle en utopi om tusindårsriget, men mere beskedent at pege på nogle af de helt uundværlige og minimale forbedringer, der må til, for at sikre vores egen og klodens fortsatte eksistens, dvs. må til for at skabe et samfund, hvori de mest oplagte urimeligheder, uligheder, undertrykkelse, konkurrence, forurening etc. er elimineret. Og overflødigt i betragtning af, at det alternativ til en samfundsindretning, der foreslås, næsten giver sig af sig selv i og med kritikken af det bestående, og af de argumenter der fremføres for de nødvendige ændringer heri. For selv om den humane forskning er både forsømt og ufuldstændig, så er sagen den enkle, som det siges, at vor viden om mennesket og dets behov er tilstrækkelig til, at vort samfund og vor verden ville være anderledes indrettet, hvis vi gjorde alvor af den. - Og det kan tilføjes: det turde være *så* indlysende *fornuftigt* for de fleste, hvor store fordele der ville være ved at leve i et samfund, hvor man havde gjort alvor af denne viden, at det ikke

behøvede en særlig begrundelse - i et kapitel om hvad der er menneskets natur.

Men nu står kapitlet der altså - og det begynder med polemisk at fastslå, at mennesket ikke udelukkende er et samfundsprodukt, sådan som det er blevet hævdet inden for så forskelligartede områder som adfærdsvidenskaberne, den kapitalistiske markedsføringsteknologi - og den marxistiske ideologi. Afvisningen af dette synspunkt er der al mulig grund til at tilslutte sig - om ikke andet så fordi, at om mennesket, dets bevidsthed, erkendelse og handlen udelukkende skulle være et produkt af de eksisterende samfundsforhold, er det vanskeligt at se, hvor mennesket skulle få den bevidsthed fra, som skulle kunne sætte det i stand til at erkende, reflektere over og analysere sin situation og dermed i nogen afgørende forstand at sætte sig ud over den og ved sine handlinger skabe de ændringer, som vi alle er enige om er af vital nødvendighed.

Over for dette synspunkt om mennesket som determineret af samfundsforholdene påberåber forfatterne sig det biologiske synspunkt, som siger, at mennesket er "som det er af natur". Ikke sådan at forstå, at forfatterne herved forfalder til det, de kalder en primitiv (og "formentlig medfødt" (!)) enten-eller-logik, som de ideologiske stridigheder i de sidste mange år er kørt fast i - for "det er så indlysende, at mennesket er både et produkt af natur og af sit samfund, både er et biologisk og et socialt væsen, at der skal særlige grunde eller motiver til at se bort fra enten den biologiske eller den sociale side". Der er med andre ord tale om et både-og.

Ikke desto mindre koncentrerer kapitlet sig udelukkende om, hvad mennesket måtte være qua natur og biologi og udelukkende om en argumentation for en samfundsindretning som tilgodeser denne natur og biologi - efter devisen "kun hvis menneskenaturen kommer til sin ret i samfundet er det muligt at skabe et samfund i ligevægt med den ydre natur".

Nu er der bare det kedelige ved det, at der - jeg fristes til at sige: ifølge sagens natur - ikke er grænser for, hvad der kan menes og siges om den menneskelige natur - og hvad der kan siges og er sagt af *modsigelsesfulde* ting om den sag. Det giver dette kapitel i sig selv overbevisende og mange eksempler på. At der findes sådanne modsigelser i fremstillingen er forfatterne naturligvis ikke uvidende om - men det behøver tilsyneladende ikke at give anledning til anfægtelser, når man en gang har valgt at acceptere en både-og-logik. (Samfunds)livet er, som det siges, fuld af modsigelser, og ville ikke "blive humant, hvis det realiseredes ud fra en ensidig teori. Tager man ikke hensyn til vanskelighederne i teorien, vanskeliggøres realiseringen af den". - Javel, men hvordan vil man dog kunne håbe på at gøre *noget* argument om den menneskelige natur *tvingende*, dersom man i alle tilfælde og med lige så stor ret vil kunne hævde det modsatte. Lad mig give nogle enkelte eksempler herpå fra bogen:

- ... Det siges at være et psykisk behov hos mennesket at tro på, at bestemte kræfter styrer udviklingen - og for selv at blive styret. Men det siges også, at være et psykisk behov hos mennesket aktivt at styre og skabe udviklingen - og til at bestemme over sig selv.
- ... Det er bogens yndlingshypotese, at det ikke er mennesket, der er noget i vejen med; mennesket er i sig selv godt - men det er samtidigt fra fødslen udstyret med asociale lyster og skadelige drifter (f.eks. aggressionsdrift), som må beherskes.

- Det skal nok have noget på sig, at der er et eller andet, vi er nødt til at beherske, dersom vi skal kunne leve sammen i bare nogenlunde fordragelighed og solidaritet - men hvordan harmonerer nu det med målsætningen om, at *kun* dersom menneskenaturen kommer til sin ret i samfundet, vil mennesket kunne leve i harmoni med sin natur og blive i stand til at skabe et samfund i harmoni med den ydre natur? Det vil det kun kunne gøre, dersom man samtidigt går ud fra, at det (også) er menneskets natur at undertrykke og beherske sin natur - og at det altså er en af måderne hvorpå menneskenaturen kommer til sin ret.

- ... Det hedder ligeledes, at mennesket ikke adskiller sig fra dyret ved at mangle medfødte drifter, behov og dispositioner, men netop ved at mangle et medfødt normsæt; ikke desto mindre er forfatterne overbevist om, at mennesket har medfødte forestillinger om godt og ondt - om noget der er godt og ondt i sig selv.
- ... Om den biologiske arv hedder det, at de træk, der nedarves, er dem som har overlevelsesværdi for arten; disse medfødte behov og dispositioner er udviklet under helt andre omstændigheder end dem, mennesket lever under i det moderne samfund - hvor de slet ikke kommer til sin ret - nemlig i de små stenaldersamfund, som menneskearten har levet 99 procent af sin tilværelse i. Men det hedder også, at mennesket ikke af naturen er programmeret til en bestemt form for tilværelse, men af naturen kulturskabende, disponeret for at forme sin tilværelse - hvorfor man må gå ud fra, at det så heller ikke uden videre qua biologi er programmeret til at leve i små stenaldersamfund.

Men der trænger sig unægteligt flere spørgsmål på, for hvis det er sådan, at det er de træk, der har *overlevelsesværdi* for arten, som nedarves, hvordan kan det da være at disse træk ikke desto mindre ikke kommer til sin ret i det nuværende samfund? - Og hvis mennesket er kulturskabende, af naturen disponeret til at forme sin tilværelse, hvordan kan det da være, at det skaber samfund, som er imod dets natur og biologi? Man kan naturligvis også omvendt spørge - da det nu er en vigtig pointe og afgørende for for-

fatterne i deres argumentation at vise, at vi *har* sådanne behov og drifter, som vi er nødt til at tage hensyn til, ja som vi ovenikøbet er et *produkt* af - hvorfor så disse medfødte, naturlige behov og drifter har haft en så forsvindende minimal indflydelse, som tilfældet er, på hvorledes mennesket har indrettet sit samfund.

Og man kunne i forlængelse heraf stille det spørgsmål, hvordan man kan tro på, at det er menneskets *behovs- og driftsmæssige* udrustning - som altså ikke hidtil har haft magt til at frembringe de ønskværdige forhold - vi må støtte os på og stille vore forhåbninger til som drivkræfter for radikale ændringer af samfundsforholdene i *fremtiden*? Noget tyder på, forekommer det mig, at det må være andre egenskaber, træk og muligheder hos mennesket, man er nødt til at forudsætte tilstedeværelsen af, dersom vi skal kunne opretholde en tro på, at mennesket virkeligt har kapacitet til den *nytænkning*, som er en forudsætning for udviklingen og realiseringen af f.eks. den type samfund, forfatterne foreslår.

Nu er forfatterne, som allerede antydet, klar over ihvertfald nogle af de modsigelser og svagheder, som er forbundet med en argumentation ud fra antagelsen om, hvad der måtte være den menneskelige natur og biologi iboende - og de er også fuldt på det rene med, at det er en *abstraktion* at tale om, hvad mennesket er af natur (kontra kultur), dvs. hvad mennesket er hinsides sin kultur- og samfundsmæssige skaben (eftersom det hører til menneskets grundlæggende vilkår at være kultur-, samfunds- og moral- og normskabende); vi er jo ikke som dyrene på forhånd programmeret til bestemte norm- og reaktionssystemer over for omverdenen og hinanden. Ja, forfatterne - eller ihvertfald det filosofiske indslag i trioen - er ovenikøbet klar over (eller burde være det), at vi slet ikke kan tale om, at menneskets *handlinger*, valg, dets forestillinger og begreber om sandt og falskt, godt og ondt er biologisk bestemt i *samme forstand* som vi kan tale om, at dyrenes snævre instinktstyrede *reaktioner* er biologisk determinerede. Men hvorfor gør de så ikke alvor af denne viden?

Jeg kan ikke se rettere, end at det må hænge sammen med en form for logik hos forfatterne, som de åbenbart ikke har set sig i stand til at sætte sig ud over - selv om den i primitivitet ikke lader den kritiserede enten-eller-logik noget efter, nemlig den logik, at hvis der ikke er tale om et enten-eller, så må der nødvendigvis og automatisk være tale om et både-og. Med andre ord: dersom mennesket ikke er udelukkende samfundsmæssigt *determineret* - og heller ikke udelukkende er biologisk *determineret*, ja, så må det altså være begge dele.

Men det kunne jo tænkes, at der var andre muligheder. Ja, det kunne jo tænkes, at det f.eks. var selve den tilgrundliggende tankegang bag begge alternativerne, der var noget i vejen med - nemlig den tankegang, at det overhovedet skulle være muligt inden for *nogen* determinismes terminologi at redegøre for menneskets handlen og erkendelse og det faktum, at mennesket i sin bevidsthed og erkendelse er et aktivt handlende, reflekterende og

kultur- og samfundsskabende individ med begreber om godt og ondt, sandt og falskt etc.

Det forekommer mig, at forfatterne i deres kritik af teorien om den samfundsmæssige determination, som huserer inden for den marxistiske samfundsteori, er meget nær det sted, hvor tampen brænder, når de f.eks. siger: "Hvis ALT er samfundsbestemt (og mennesket selv kun et produkt af en udviklingsproces i retning af robotter) så er der ingen selvbestemmelse". Det vil bl.a. sige, at *så* er der ingen håb tilbage for den antagelse, at mennesket i kraft af sin mulighed for at erkende, reflektere over og at analysere sin situation skulle være i stand til at hæve sig over den og ændre på sine livsbetingelser, hvilket selvsagt må være både *målet* og *midlet* til målet. Men eftersom ALT er *både* samfundsbestemt og biologisk-naturmæssigt determineret, ja så er der så vidt jeg kan se *heller* ikke plads i teorien for denne nødvendige selvbestemmelse. Hvor skulle den befinde sig?

Men hvad turde, forfatternes ærinde taget i betragtning, være mere indlysende og nærliggende end at forsøge at underbygge netop det synspunkt, at mennesket rent faktisk er et selvbestemmende væsen? Og hvad ville være et mere nærliggende projekt for "Oprøret", som fra først til sidst henvender sig til vores fornuft, end at understøtte bevidstheden hos os alle med det grundlag, at vi rent faktisk er i stand til rationelt at beskrive og vurdere vor situation og handlemuligheder og at skabe grundlag for andre - i stedet for at appellere til vore mere eller mindre usikre, og som vi har erfaret: modsigelsesfulde forestillinger om, hvad vi er af biologi og natur?

Men en sådan teori om det selvbestemmende menneske kan så lidt udledes af som reduceres til noget biologisk-naturmæssigt, dvs. udledes af eller reduceres til noget, som kan redegøres for i biologiske termer - omend der måske kan findes biologiske forudsætninger for, at vi kan fungere som selvbestemmende individer - og den udelukker enhver tale om determinisme i forbindelse med menneskets erkendelse og handlen. Den være sig en determinisme af biologisk eller samfundsmæssig art.

- Jeg tror, at det for de fleste normale mennesker (dvs. de som ikke har tabt overblikket under indtryk af årtusinders filosofiske tradition for udviklingen af skinproblemer) er en indlysende selvfølgelighed, at vi, menneskerne, er i stand til at give korrekte beskrivelser af vor virkelighed, os selv og de situationer vi befinder os i, og at vi er i stand til at reflektere over vor situation og nå til erkendelse om de forhold, som er bestemmende for de valg, vi træffer, og de handlemuligheder vi har til rådighed. Jeg tror ligeledes, at det for de fleste normale mennesker er indlysende selvfølgeligt, at vi - i modsætning til andre biologiske organismer - har et utroligt fortrin i, at vi er sprogbrugere i et sprog, som gør det muligt for os at tale sammen med andre om vor erkendelse, handlinger, handlemuligheder, og at det, at vi kan analysere og reflektere over og tale sammen med andre om vor situation og handlemuligheder, sætter os i stand til at nå til erkendelse af an-

dre og nye handlemuligheder - og dermed til at sætte os ud over de "historiske" etc. situationer, vi måtte befinde os i.

Men at vi er i stand til at give korrekte beskrivelser af virkeligheden og os selv, og at reflektere over vor situation, virkeligheden og os selv og ydermere at nå til erkendelse om andre og nye handlemuligheder, udelukker som sagt en redegørelse for mennesket inden for rammerne af en deterministisk teori eller ved hjælp af begreber om determinisme i nogen fundamental, endsige endelig forstand. Nu er det som antydte min opfattelse, at jeg vil kunne blive enig med de fleste mennesker om, at vi er i stand til at give korrekte beskrivelser af virkeligheden, os selv og vor situation - det turde være så indlysende, at det ikke behøver en nærmere begrundelse. Men ikke desto mindre vil jeg - af hensyn til eventuelle skeptikere - og fordi det er afgørende i forbindelse med en argumentation imod deterministiske teorier om mennesket, i det følgende alligevel argumentere ikke blot for det, som turde være indlysende, men argumentere for hvorfor vi ganske enkelt er nødt til at tage for givet og gå ud fra, at vi er i stand til at give korrekte beskrivelser af og at reflektere over vor situation. - I betragtning af, at vi, sådan som jeg fornemmer det, efter kritikken af den marxistiske samfundsteori både i og uden for marxismen er ved at løbe ind i noget, som meget let kan blive en biologisme-bølge, turde det være nødvendigt at argumentere ret udførligt for, hvorfor det ikke kan være et spørgsmål om smag og behag, om man vil acceptere, at mennesket i sin handling og erkendelse er et selvbestemmende individ, som kan give korrekte beskrivelser af sin situation, og hvorfor det ikke lader sig gøre at begrunde dette biologisk. Gangen i det følgende vil derfor være at starte fra grunden med en redegørelse for nogle basale erkendelsesteoretiske vilkår, som er knyttet til det at være et menneske - og som vi er nødt til at tage hensyn til, ligegyldigt hvilke teorier vi udvikler om mennesket. Dernæst skal jeg argumentere for, hvorfor vi ikke kan udlede disse vilkår af f.eks. biologien.

Det er i erkendelsesteoretisk henseende menneskets fundamentale situation, at det er et subjekt, der har objektiv viden om den materielle virkelighed og objekterne (og om sig selv og andre subjekter), og at vi i enhver erkendelsessituation, hvori vi har identificeret noget som noget bestemt noget (- i og med at vi overhovedet kan tale om en sådan identifikation) ved og kan sige, at der om dette noget er noget, som er tilfældet eller rigtigt og noget som ikke er tilfældet eller rigtigt. Ligeledes er vi nødt til at gå ud fra, at sproget rummer korrekte beskrivelser af virkeligheden, dvs. at det handler om virkeligheden, og at mennesket qua sprogbruger kender den korrekte anvendelse af sproget, dvs. véd hvornår det er korrekt - og ukorrekt - at anvende en given beskrivelse om et givet sagsforhold.

Disse - og sandsynligvis en hel del flere - generelle antagelser om forholdet mellem subjekt og objekt, mellem subjektets erkendelse af virkeligheden og virkeligheden, og mellem sprog og virkelighed, dvs. mellem vore sproglige beskrivelser af virkeligheden og virkeligheden, er vi nødt til at

forudsætte og tage for givet. Dette ”korrekthedsforhold” mellem vor erkendelse og beskrivelse af virkeligheden og virkeligheden, kan vi ikke forklare eller bevise - men vi kan gøre rede for, hvorfor de er nødvendige.

Hvorfor er vi da nødt til at tage disse antagelser for givet, og hvorfor kan de ikke bevises eller modbevises?

Jo sæt nu at vi (for alvor) begyndte at stille spørgsmål ved, om vor viden om virkeligheden nu også er objektiv og om vort sprog rummer korrekte beskrivelser af virkeligheden, dvs. siger noget korrekt om virkeligheden, hvorledes skulle vi da kunne vise eller modbevise, at det var tilfældet? Ja, i den situation måtte vi nødvendigvis forudsætte, at der fandtes en beskrivelse af virkeligheden, som uden videre tvivl var den objektive og sande beskrivelse - og som vi altså kunne bruge til at sammenligne de beskrivelser, vi giver af virkeligheden, med. Uden en sådan basis for sammenligning vil det ikke kunne lade sig gøre at afgøre om vore beskrivelser af virkeligheden er i overensstemmelse med den rigtige beskrivelse af virkeligheden. Med andre ord, vi måtte som grundlag for et sådant bevis eller modbevis forudsætte ikke blot at der fandtes, men også at vi rent faktisk havde adgang til en sådan objektiv erkendelse og beskrivelse - dvs. at vi havde et sprog, som rummer korrekte beskrivelser af virkeligheden; men er vi nødt til at forudsætte det, så kan vi jo ikke samtidigt hævde generelt, at vi ikke har en sådan objektiv viden og beskrivelser af virkeligheden. Med andre ord: et sådant bevis eller modbevis ville indebære, at vi var nødt til at forudsætte det, som vi ville bevise eller modbevise.

Men vi kan heller ikke *tvivle* på, at vi har objektiv viden eller erkendelse om og et sprog der rummer korrekte beskrivelser af virkeligheden - uden at tvivle ud i den blå luft. For dersom vi tvivlede på, at vi har viden om og kan erkende virkeligheden korrekt, hvad skulle vi da overhovedet kunne forstå ved *virkeligheden*, endsige vide hvad vor erkendelse (så) var en erkendelse af? Og dersom vi tvivlede på, at vore beskrivelser handler om eller siger noget om virkeligheden, og det vi beskriver, hvad skulle vi så kunne forstå ved det at *beskrive noget*, endsige ved at sige, at vi kan give korrekte og sande eller ukorrekte eller falske beskrivelser af det. Med andre ord, dersom vi tvivlede på dette generelle korrekthedsforhold mellem subjektets erkendelse og det, der erkendes, og sprogbrugerens beskrivelser af det, som beskrives, så ville de for redegørelsen af den menneskelige erkendelse og beskrivelse helt centrale og uundværlige begreber såsom ”virkelighed”, ”sandt”, ”falskt”, ”korrekt” og ”ukorrekt”, ”at beskrive noget” etc. ikke længere være veldefinerede begreber. (Man ville så naturligvis samtidigt have fjernet selve grundlaget for at tvivlen kunne blive meningsfuld.)

Når det siges, at vi er nødt til at tage dette ”korrekthedsforhold” mellem vor erkendelse og beskrivelse af virkeligheden og selve virkeligheden for givet, så betyder det naturligvis ikke, at vor viden er en fuldstændig, udtømmende viden, eller at vi i de konkrete tilfælde ikke kan tage fejl eller at vor viden ikke kan være forkert. For det første er det en fejltagtig an-

tagelse at tro, at en objektiv viden er ensbetydende med eller forudsætter en fuldstændig, endelig viden. Jeg kan sagtens have en objektiv og entydig viden om, at der f.eks. står et glas på mit bord, uden at have en endelig eller fuldstændig viden om alle dets egenskaber - f.eks. en fuldstændig fysisk viden om dets molekylestruktur etc. Hvis det ikke var tilfældet - hvis ikke vore dagligdags erkendelse og viden om glasset var objektiv, og noget vi på ganske dagligdags måde kunne gøre til genstand for en undersøgelse m.h.t. dens objektivitet, ja så kunne vi ikke engang udvikle de såkaldt eksakte eller objektive videnskaber - f.eks. de fysiske videnskaber - for de forudsætter og bygger netop på vor ganske dagligdags erkendelse og viden om tingene og virkeligheden. Det gør de bl.a. i den forstand, at vi om de objektive fysiske beskrivelser siger, at de er de fysiske beskrivelser af netop den virkelighed, som vi har identificeret og kan erkende og beskrive på ganske dagligdags måde: at f.eks. en fysisk beskrivelse af molekylestrukturen i glasset er en objektiv fysisk beskrivelse af netop *dette glas*, som jeg kan identificere og beskrive på ganske dagligdags måde. - Det bliver måske endnu mere klart, hvis vi betænker, at situationen - modsætningsvis - ville være den, at en atomfysiker efter at have opdaget de fysiske love for atomets opbygning ikke længere skulle være i stand til at give en objektiv beskrivelse af det laboratorium, han arbejder i og de apparater, han benytter i sine eksperimenter - dvs. skulle kunne redegøre for, hvad det vil sige at udføre et fysisk eksperiment. - Om denne dagligdags erkendelse og viden, som de fysiske beskrivelser bygger på, må vi naturligvis antage, at den er objektiv og sand, for ellers ville vi være nødt til at acceptere den antagelse, at det skulle være muligt at udvikle objektiv og sand viden på grundlag af ikke-objektiv eller falsk viden - hvilket er selvmodsigende.

For det andet så er antagelsen om det generelle korrekthedsforhold mellem vor erkendelse og beskrivelse af virkeligheden ikke en antagelse som indebærer, at vi ikke kan tage fejl eller have forkert viden. Nej, det er snarere en antagelse om, at vi slet ikke kan tale om at tage fejl eller have forkert viden, med mindre vi har sand eller objektiv viden; dvs. med mindre vi går ud fra, at vi har objektiv viden om virkeligheden og tingene, og at vi netop derfor er i stand til at gøre vor erkendelse til genstand for undersøgelser om, hvorvidt den nu - i de konkrete tilfælde - er korrekt eller ukorrekt, sand eller falsk.

Lad mig give et velkendt eksempel herpå. Jeg skal hente en bekendt, som kommer ind med toget. I menneskemylderet får jeg øje på min bekendt, men opdager så, at jeg har taget fejl - det var alligevel ikke min bekendt, men en anden. Men der ville ikke kunne blive tale om, at jeg kunne tage fejl, med mindre jeg havde en *rigtig* viden om min bekendt, hans udseende etc., eller vidste, at jeg befandt mig på en station, hvor der var en masse andre mennesker, som ikke var min bekendt etc. At vi - i konkrete tilfælde - kan tage fejl indebærer ikke, sådan som der er en lang tradition for at mene inden for filosofien, at så kan vi ikke være sikre på noget som

helst. Nej, det er tværtimod ensbetydende med, at vi da *nødvendigvis* må have rigtig viden. Det er simpelthen forudsætningen for, at vi kan tale meningsfuldt om at tage fejl, endsige for på veldefineret måde at kunne bestemme, hvori fejlen består. Ja, jo mere vi kan tvivle og tage fejl, desto mere rigtig viden må vi have.

Noget tilsvarende gælder vores sproglige beskrivelse. Når det siges, at vi er nødt til at gå ud fra den generelle antagelse om, at sproget rummer korrekte eller sande beskrivelser af virkeligheden, at det så at sige handler om virkeligheden, betyder det naturligvis ikke, at vi ikke i de konkrete tilfælde kan tale om forkerte eller falske påstande. Men vi kan ikke tale om forkerte eller falske påstande og beskrivelser, med mindre vi forudsætter, at der findes korrekte beskrivelser, og forudsætter at vi er i stand til i det konkrete tilfælde at afgøre, om en given beskrivelse af et givet sagsforhold er korrekt eller ukorrekt, dvs. hvad der i det konkrete tilfælde vil være en korrekt eller ukorrekt beskrivelse af det pågældende sagsforhold. Hvad der vil være relevant at foretage af undersøgelser, når vi undersøger et udsagns eller en beskrivelses korrekthed eller sandhed, vil sædvanligvis være givet i og med udsagnets mening. Hvis jeg siger om noget, at det er et æble, så ligger det f.eks. i denne beskrivelses mening, at det er en frugt med en bestemt form og konsistens, at det hænger på træerne, har en stilk og et kærnehus; når jeg skal undersøge om min "æblebeskrivelse" er en korrekt beskrivelse af en bestemt ting, vil jeg undersøge om bl.a. disse ting holder stik om den pågældende ting.

Med andre ord: vi er nødt til at gå ud fra og forudsætte, at der eksisterer et sådan generelt korrekthedsforhold mellem vor erkendelse og beskrivelse af den materielle virkelighed og den materielle virkelige og objekterne, og at vi som sprogbrugere og subjekter, der har viden om virkeligheden, er i stand til at afgøre, hvorvidt en given beskrivelse eller erkendelse af et givet sagsforhold er objektivt eller korrekt, eller om den er ukorrekt og forkert. Hvis vi ikke gik ud fra og forudsatte dette korrekthedsforhold, ville vi ikke være i stand til at afgøre *noget* erkendelses eller beskrivelses objektivitet og korrekthed - ja basale erkendelsesteoretiske begreber som "virkelighed", "sandhed" og "objektivitet" ville som sagt ikke kunne være veldefinerede eller meningsfulde - og det ville være vanskeligt at se, hvorledes vi da skulle kunne udvikle noget som objektive eller eksakte videnskaber.

At vi er nødt til at gå ud fra, at mennesket er et subjekt som qua subjekt har objektiv viden om virkeligheden, og qua sprogbruger kender korrekte beskrivelser af virkeligheden, har konsekvenser for, hvad vi kan sige om mennesket - og hvad vi ikke kan sige. Vi kan ikke sige hvad som helst om mennesket og dets erkendelse af virkeligheden; vi kan f.eks. ikke lave teorier om menneskets erkendelse, som ikke tager hensyn til det forhold, at mennesket er et subjekt, som i sin erkendelse anvender begreber som "korrekt" og "ukorrekt", "sandt" og "falskt", "rigtigt" og "forkert",

”godt” og ”ondt”. Det betyder bl.a. at vi ikke kan beskrive mennesket udelukkende (eller udtømmende) i biologiens termer, hvori der kun tales om ”organismers” entydige ”reaktioner” på specifikke ”påvirkninger” via biologisk veldefinerede ”udløsningsprocesser”.

At være et subjekt og en sprogbruger, som har viden og kan beskrive virkeligheden og sin egen situation, er ensbetydende med at være en person, som ikke bare reagerer på påvirkninger, men som kan *handle, tage stilling, vælge* - og som kan fremsætte ubegrænset mange korrekte påstande om, hvad der er tilfældet og sandt - og hvad der ikke er tilfældet og sandt - om uoverskueligt mange ting i virkeligheden - og et subjekt som stadigt kan udvikle nye og forskellige korrekte beskrivelser af virkeligheden og sig selv. (Jfr. mit eksempel på forskellige korrekte beskrivelser af den samme ting: den dagligdags beskrivelse af glasset og den naturvidenskabelige beskrivelse af glasset.) Bl.a. af disse grunde vil det ikke være muligt at *reducere* begreber som ”at beskrive noget” ”sandt” og ”falskt”, ”virkelighed” etc. til biologiens begreber, som taler om specifikke reaktioner på entydigt definerbare påvirkninger. (Der er endnu en grund, som er noget mere ”teknisk”, logisk, nemlig den, at en reduktion af vore beskrivelser og påstande til biologiske fænomener - dvs. den hævde, at en påstand eller det at fremsætte påstande, er et biologisk fænomen - vil indebære enten at vore påstande ikke kan være sande eller falske, eller at biologiske fænomener kan være sande eller falske i *samme forstand* som en påstand kan være det. Noget sådant er åbenlyst forkert; biologiske fænomener kan lige så lidt som andre materielle ting eller fænomener (f.eks. det bord jeg sidder og skriver ved) være sande eller falske. De eksisterer eller de eksisterer ikke - men *vi* kan fremsætte sande eller falske påstande om dem, når vi beskriver dem, i kraft af at vi er sprogbrugere og subjekter).

Men vi kan heller ikke udlede det forhold, at mennesket er et handlende subjekt, som har viden om, og som kan beskrive virkeligheden og sin egen situation, ud fra biologien og de termer, hvori biologiske fænomener beskrives. - Det giver sig allerede ved, at vi ikke kan *reducere* de for den menneskelige erkendelse og handlen nødvendige begreber om sandhed og virkelighed etc. til biologiske termer, men jeg vil nævne endnu en grund.

Biologien handler ligesom alle andre videnskaber om en begrænset del af virkeligheden, og har derfor et begrænset gyldighedsområde. Ser vi på videnskabernes udviklingshistorie er det slående, at om det lykkedes at etablere et erfaringsområde eller erkendelsesområde som en videnskab, har det først og fremmest beroet på, om det lykkedes at præcisere hvilken - begrænset - del af virkeligheden eller hvilke begrænsede aspekter ved virkeligheden og vor erkendelse den givne videnskab undersøgelser drejede sig om. Det vil bl.a. sige, om det lykkedes at afgrænse og præcisere, hvilke dele af virkeligheden og de omstændigheder, hvorunder vi undersøger disse dele og aspekter ved virkeligheden - herunder præcisere betingelserne og reglerne for deres korrekte - og ukorrekte - beskrivelser.

Enhver videnskab har som sagt et begrænset gyldighedsområde, hvilket bl.a. vil sige, at vi ikke blot kan sige, hvad den handler om, men også hvad den *ikke* handler om: Vi kan angive hvilken del af sproget og vor erkendelse, en bestemt videnskab i særlig grad beskæftiger sig med, og hvilken den ikke beskæftiger sig med, dvs. isolere og afgrænse den fra de andre ord og begreber i det sædvanlige sprog i hvilke den indgår. I den Euklidiske geometri anvendes f.eks. ord som punkter, steder, afstande, og den beskæftiger sig med betingelserne og reglerne for at tale om planer, rum etc. Derimod beskæftiger den sig ikke med f.eks. de materielle objekters bevægelser. Det gør derimod den klassiske fysik, som på sin side derimod ikke beskæftiger sig med f.eks. liv eller personer. I biologien tales der om bl.a. personers (såvel som dyrenes) *organismer* og om organismers samspil med den omgivende natur, og de termer og begreber som anvendes og er veldefinerede inden for den (begrænsede) biologiske beskrivelsesramme, og de fænomener, den kan anvendes til at beskrive, er som sagt termer som "påvirkninger", "reaktioner", "udløsningsmekanismer" etc. Den afgørende pointe heri er, at det sålidt vil være muligt at reducere som at udlede den omstændighed, at mennesket er et aktivt handlende, vælgende og sprogbrugende subjekt med begreber om sandt og falskt, godt og ondt ud fra biologiens redegørelser for organismens reaktioner og deres indbyggede, medfødte reguleringsmekanismer - så sandt som begreber om sandhed og korrekthed, godt og ondt ikke indgår i de termer, som den biologiske videnskab bruger til at definere og redegøre for de fænomener, den studerer. - Men det må naturligvis forudsættes inden for biologien som inden for alle andre videnskaber, at vi - in casu biologerne - er sprogbrugere, som når vi beskriver de biologiske fænomener anvender sproget korrekt, og at vi er subjekter som er i stand til at afgøre, hvornår noget er sandt eller tilfældet om det, der beskrives - og hvad der ikke er sandt eller tilfældet; men det er som sagt ikke noget vi kan i kraft af, at vi er biologiske organismer, sådan som biologiske organismer beskrives inden for biologien.

Sådanne videnskaber vil imidlertid ikke have nogen som helst forpligtelse til - endsige mulighed for - at redegøre for forhold der ligger uden for de afgrænsede områder, som de i forvejen har defineret og isoleret som sit forskningsfelt - dvs. afgrænset og defineret netop i forhold (modsatning) til alt det, som ligger uden for, og som de *ikke* handler om. Et forsøg på at redegøre for menneskets handlen, erkendelse og vurderen - og hvad dermed hører af begreber om sandt og falskt, godt og ondt etc. ud fra et biologisk synspunkt, vil ikke blot indebære den sammenblanding af begreberne og den logiske fejl, at vi skulle kunne reducere og udlede begreber om handlinger, stillingtagen, påstande, sandt og falskt etc. ud fra biologiske begreber om reaktioner, udløsningsmekanismer etc. (som begreberne om handlinger, stillingtagen etc. netop er defineret i modsætning til og afgrænset fra); men det vil uvægerligt også være et forsøg på at redegøre for mennesket i en teori, hvor de for mennesket og menneskets erkendelse og

handlen helt afgørende og grundlæggende vilkår er sat uden for en parentes. - Hermed vil man naturligvis have udviklet en teori om mennesket, inden for hvilket det ikke vil være muligt at redegøre for selve den aktivitet, hvorved teorien er frembragt.

Om biologi og værdier

At mennesket er et biologisk individ med medfødte biologiske behov (såsom behov for føde, luft, vand, varme, beskyttelse mod sygdom, forurening etc.) er så ubestrideligt, at ingen for alvor kan blive uenig heri - selv om det åbenbart stadig kan være vanskeligt at blive enige om, hvilke disse behov er, og hvilke behov der i overensstemmelse med biologisk-naturvidenskabelige begreber og termer retteligt eller korrekt kan defineres og beskrives som tilhørende de biologiske videnskabers forskningsfelt. Men det skulle forhåbentligt fremgå af det foregående at i en fremstilling af mennesket, hvor det gøres til en afgørende pointe, at mennesket er et biologisk individ med biologiske behov, at deri kan der pr. definition ikke siges noget væsentligt om, hvad det vil sige at være et aktivt handlende, erkendende, beskrivende, kulturskabende og selvbestemmende individ med begreber om godt og ondt etc., etc. dvs. der kan der i realiteten ikke siges noget væsentligt om, hvad det vil sige at være et menneske.

Men hvad er da den dybere hensigt med denne - ikke blot i "Oprøret", men også i andre sammenhænge stadigt hyppigere henvisning til, hvad mennesket måtte være af biologi og natur - specielt når spørgsmålet om menneskets handlen og de moralsk-etiske normer herfor kommer på tale? Ja, det er velsagtens den samme, som griber de fleste, der har forsøgt sig med utopier og visioner om en bedre og mere menneskeværdig tilværelse i et fremtidigt samfund - nemlig den at forsøge at tilvejebringe en *absolut og almengyldig vurderingsbase*, de så at sige naturbestemte, objektive vilkår for værdier og normer for vor samfunds- og kulturskaben. Men at gøre etik og natur til to sider af samme sag ved at fundere etikken og de menneskelige rettigheder i en biologisk eller pseudobiologisk grund, kan aldrig være andet end et forsøg på at standse den videre undersøgelse af begreberne om værdier og normer på det sted i diskussionen, hvor spørgsmålet om vore værdiers og normers tilsyneladende *vilkårlighed* begynder at blive påtrængende. - For sagen er jo ikke blot, at menneskets kultur- og samfundsskaben ikke er instinktbundet, men normstyret, men også at mennesket i sin kultur- og samfundsskaben (sådan som historien og undersøgelser af forskellige samfund viser det) kan skabe de mest forskelligartede kultur-samfund ud fra de mest forskelligartede værdier og normsystemer.

Befinder vi os da ikke i den situation, at værdier og normsystemer er noget vi kan vælge vilkårligt, og at vi ikke kan pege på nogen objektiv begrundelse for eller nogen objektiv viden som grundlag for værdier og nor-

mer? Det gør vi - tilsyneladende - men kun dersom vi med en almengyldig vurderingsbasis mener noget i retning af en under alle - omskiftende - forhold absolut og uforanderlig vurderingsbasis for vore værdier og normer. Men jeg kan ikke se, at vi overhovedet skulle kunne regne med noget sådant, når vi samtidig betænker, at mennesket ved sin handlen ustandseligt ændrer på sin egen situation og dermed på sin viden om, hvilke objektive omstændigheder det har. Da mennesket i stenalderen, og for den sags skyld i vore dages primitive samfund, efter sigende levede i harmoni med sin egen og den omgivne natur, var gennemsnitslevealderen 30 år, børnedødeligheden svimlende og hver kvinde fødte ca. 15 børn i sit liv. Det ville vi med den viden og de muligheder, vi i dag sidder inde med ikke regne for et gode, og jeg er sikker på, at de fleste ville være villige til at tage "unaturlige" metoder i brug for at undgå en tilbagevendende til en sådan situation.

Hvad der var godt og skidt, værdifuldt eller uden værdi i går, er det ikke i dag af den simple grund, at vi i dag ikke befinder os i den samme situation, ikke har de samme handlemuligheder, men andre og nye.

Naturligvis er det rigtigt, at vore biologiske behov i en vis forstand kan siges at være "drivkraften" for vore handlinger, men behovene - f.eks. behovet for føde - tilsiger os i sig selv ikke, *hvordan* de skal tilfredsstilles, med *hvad* de skal tilfredsstilles - om vi skal dyrke jorden og hvordan vi skal dyrke den etc. - for slet ikke at tale om, hvordan vi skal fordele føden imellem os, hvis der er knaphed; ej heller tilsiger behovene i sig selv os normer for, hvordan vi skal vælge, dersom behovene kommer i konflikt med hinanden.

I forhistorisk tid da der - igen efter sigende - var knaphed, hvad tilfredsstillelsen af de biologiske behov angår, kunne der være en vis *ræson* i, at en stamme forsøgte at udvide sit territorium ved at nedkæmpe en anden stamme - for den biologiske overlevelses skyld. Men jeg tror, at de fleste mennesker, netop i egenskab af mennesker, som er i stand til at tænke over, analysere og at nå til en dybtgående forståelse af sin egen situation og handlemuligheder, vil være enige i, at det er totalt absurd, at vi *i dag* under ændrede omstændigheder hovedløst og ud i det groteske vedbliver med at kopiere en adfærd, som måske engang under særlige vilkår har haft en biologisk betydning for videreførelsen af menneskeheden - hvad vore dages krige og territorialstridigheder, oprustning m.m. ikke med rimelighed kan siges at have. Absurd, at det vi i vore dage i realiteten er villige til at ofre liv og lemmer, fysisk såvel som psykisk helbred, ja hele klodens og dermed menneskehedens fortsatte eksistens på - er retten til transistorradioer, biler, farvefjernsyn, køleskabe; ja, ikke bare det, men retten til at kunne vælge mellem 30 forskellige mærker af slagsen - med indbyggede fejl, så vi kan skifte dem ud hvert år. Absurd at vi på den konto er villige til at lade os underkaste styrings- og magtsystemer, som ikke levner os mulighed for medbestemmelse og indflydelse på beslutninger af økonomisk, miljømæssig art af vidtrækkende betydning for os alle, fysisk som psykisk,

endsige lader os få indblik i det reelle og u-manipulerede beslutningsgrundlag.

Men at der som sagt ikke gives en almengyldig og til alle tider uforanderlig vurderingsbasis eller biologisk programmerede værdier og normer for vor handlen, betyder efter min overbevisning ikke, at værdier og normer er vilkårligt *flydende* - dvs. at der behøver at være noget relativt ved værdier og normer, eller at der ikke - *til hver tid* - skulle være objektiv viden om vor situation som grundlag for vore værdier og normer. Villy Sørensen, som såvel her i "Grundlagskapitlet" som tidligere i sit forfatter-skab indgående har beskæftiget sig med og forsøgt at knytte spørgsmålet om menneskets fundamentale rettigheder og moralske krav sammen med dets natur og behov, siger i "Uden mål - og med", at "vi ikke vilkårligt kan "vælge", hvad vi vil *gøre til* højeste værdier, det er nødvendigt at søge dem i de grundvilkår, som vi ikke kan sætte os ud over". Heri er jeg helt enig - *forsåvidt* der hermed menes, at der på en lang række områder - til hver en tid - findes og at vi har kendskab til værdier, som er uomgængelige, og at værdier er noget, vi kan have objektiv viden om - ligesom vi kan have objektiv viden om materielle ting og vor situation - og at vi derfor har objektiv viden om, hvad vi *bør* gøre, dvs. at vi har mulighed for at bruge ordet *bør* på en ikke-vilkårlig måde. Jeg er derimod ikke enig med Villy Sørensen, når han mener, at grundvilkårene skal findes i menneskets natur og behov, eller at "de moralske krav (. . .) kan udledes af menneskets naturlige behov". Dersom vor objektive viden om værdier - og dermed vor mulighed for en ikke-vilkårlig anvendelse af ordet *bør* - kunne afledes af vor biologiske udrustning, ville kultur- og samfundsudviklingen sandsynligvis have set noget anderledes ud - ja, spørgsmålet om moral og værdier ville ganske enkelt ikke eksistere.

Men det eksisterer i bedste velgående - tilsammen med de grundvilkår, som betinger, at spørgsmålet om værdier og normer ikke (kun) er et spørgsmål om smag og behag, om magt eller tilfældighed. Enhver undersøgelse, som kan bidrage nærmere til en forståelse af, hvilke disse grundvilkår er, vil - hvor beskeden den end måtte være - i sig selv være velkommen, ud fra den betragtning, som jeg tror, jeg deler med Villy Sørensen, at det må være en påtrængende opgave at vise, at der kan siges noget objektivt om normer - at værdier og normer kan være funderet i objektiv viden.

Til de grundlæggende vilkår, vi ikke kan sætte os ud over og som er en betingelse for, at vi på en lang række områder ikke vilkårligt kan vælge, hvad vi vil *gøre til* højeste værdier, dvs. som er en betingelse for, at vi rent faktisk kan bruge ordet *bør* på en ikke-vilkårlig måde, hører ikke bare, at vi i vor kultur- og samfundsskaben ikke som dyrene er instinktstyrede eller programmerede til at træffe (forud)bestemte "valg", men der hører *først og fremmest*, at vi i vor samfunds- og kulturskaben er subjekter, som handler, og som dermed til stadighed ændrer sine handlemuligheder; subjekter som har objektiv viden om virkeligheden og sin situation, og som er i stand

til at give korrekte beskrivelser af virkeligheden og sin situation; subjekter som endvidere kan - for ikke at sige: er tvunget til at - *nå til indsigt i konsekvenserne af sine handlinger* - de være sig fysiske sociale, samfundsmæssige eller psykologiske. Dette er på en gang betingelserne for og grundvilkåret for det ikke-programmerede væsen, mennesket, dets handlen og (kultur- og samfundsmæssige) eksistens.

Nu lader det sig naturligvis ikke gøre at beskrive samfundet og de situationer, vi selv eller samfundet befinder sig i, udtømmende - det gør det ikke af praktiske grunde (nemlig p.g.a. samfundets uhyre kompleksitet), men heller ikke af principielle grunde. At beskrive samfundet udtømmende vil være lige så umuligt - af logiske grunde - som det vil være at beskrive noget som helst andet udtømmende - f.eks. den kop der står på mit bord foran mig eller den ganske daglige samtale, jeg for et øjeblik siden førte med en af mine bekendte. Der vil - principielt - ikke være grænser for, ud fra hvilke og hvor mange forskellige aspekter, interesser, formål, hensigter etc. en sådan samtale kan beskrives, og hvilke spørgsmål, vi kan stille om den inden for rammerne af disse hensigter og interesser. Jeg kan f.eks. beskrive den ud fra en psykologisk eller socialpsykologisk interesse - en fysisk-akustisk, en grammatisk eller indholdsmæssig interesse, eller jeg kan interessere mig for de fysiologiske processer i hjernen, som er nødvendige betingelser for, at vi kan tale sammen etc.

Det forhold, at vi ikke kan beskrive samfundet *udtømmende* - og at enhver beskrivelse af det og dets forskellige aspekter etc. vil være beskrivelser, som er valgt ud fra forskellige formål og interesser - er imidlertid ikke ensbetydende med, at vi ikke kan lave (ubegrænset mange) *entydige* og objektive beskrivelser af samfundet eller aspekter ved samfundet, eller at vi ikke entydigt kan identificere det eller de aspekter ved samfundet, som vi ønsker at beskrive og undersøge nærmere. Og selv om samfundet er uhyre komplekst og ikke lader sig beskrive udtømmende, så ved vi i dag så meget, at "samfundet og vor verden ville være anderledes indrettet, dersom vi gjorde alvor af denne viden". Ja, vi ved, at der faktisk findes temmelig velafgrænselige og veldefinerbare forhold, som uafhængigt af nogen (sær)interesse, er nødvendige i den forstand, at samfundet ikke ville kunne eksistere uden dem. Til disse hører bl.a. økologisk balance - med alt hvad dertil hører, hvilket som bekendt ikke er så lidt - midler til den materielle produktion og produktionsrelationer, fravær af krig mellem supermagterne - for blot at nævne nogle enkelte af de forhold, som behandles i de forskellige kapitler i "Oprør fra midten". Men er det tilfældet - og det er det - at der findes sådanne forhold eller værdier, som er nødvendige for et samfunds beståen (hvortil naturligvis også hører, at vi er sprogbrugere, som kan beskrive og kommunikere disse forhold), så er det ikke blot en tautologisk sandhed, at så *bør* vi handle og udvikle normer for vor handlen i overensstemmelse hermed; nej, så eksisterer der simpelthen et objektivt grundlag for vore værdier og normer. - Hvilket igen er ensbetydende med,

at sådan noget som normer og værdier ikke (blot) er et spørgsmål om smag og behag. - Det forekommer værd at have in mente specielt i vor del af verden, hvor der er en lang tradition for "at politikerne handler, som om det var et gudsgivet diktum, at der ikke gives objektiv viden om værdier og normer - som om politik kun er et spørgsmål om konflikterende interesser, og som om man med hensyn til, hvad der er rigtigt og forkert, kun kan appellere til følelserne".¹

Personer og normer

Begyndelsen af forrige afsnit indledte jeg med nogle bemærkninger om, at den omstændighed, at vore normer og værdier ikke er absolutte, men forandrer sig og varierer fra kultur til kultur og fra tid til anden, kunne lade formode, at sådan noget som normer og værdier gives der (principielt) ikke noget objektivt grundlag for - at normer og værdier er relative, eller noget vi vilkårligt kan vælge. Hertil var min kommentar, at der ikke er noget mærkeligt i, at vore værdier og normer for vore handlinger skifter med de skiftende materielle, historiske etc. situationer, vi befinder os i, og jeg forsøgte at argumentere for, at værdier og normer ikke af den grund er noget, der (principielt) ikke gives objektivt grundlag for. Tværtimod.

Men der er naturligvis også andre grunde til, at man kunne få den opfattelse, at værdier og normer for vore handlinger - f.eks. vore politiske handlinger - måtte være noget, der ikke gives tvingende eller objektive grunde for. Ikke alle - eller endog langt fra alle - de værdier og normer, vi har udviklet, og som eksisterer - enten i vort eget samfund eller i andre og til andre tider - kan med nogen rimelighed siges at være funderet i nogen objektiv nødvendighed. De værdier og normer for politisk handlen og fordeling af ressourcer og handlemuligheder mellem mennesker (for nu at tage det, som par excellence ligger forfatterne til "Oprører" på sinde), som er fremherskende i klasse- eller kastesamfund med en hierarkisk magtstruktur, og som indebærer at nogle mennesker er mere lige end andre og derfor nyder visse privilegier på alle andres bekostning - som dermed tilsvarende udsættes for undertrykkelse og forholdes adgang til beslutningsgrundlag og -processer - synes ikke på nogen særlig indlysende måde begrundet i objektive forhold eller i nogen nødvendighed knyttet til f.eks. forskellige menneskers forskellige udrustning eller status af samfundsindivider. - Hvis der overhovedet skulle være tale om nogen nødvendighed eller om noget objektivt grundlag for sådanne samfundstypers værdi og normsystemer for fordeling af ressourcer og handlemuligheder, så er det den, at samfund med en *sådan* magtstruktur ikke kunne eksistere uden sådanne værdier og normer. Men der findes så vidt jeg kan se, ikke nogen objektiv begrundelse for eksistensen eller udviklingen af netop sådanne samfundstyper - dvs. objektive betingelser for, at det skulle være den eneste form for samfund,

mennesker kan leve samfundsmæssigt i, og at de ikke kan leve i andre med andre værdier for magt og privilegiefordeling.

Men hverken den omstændighed, at der på en lang række områder rent faktisk eksisterer vilkårlighed, hvad vore værdier og normer angår - eller den omstændighed, at de fleste samfundstyper, vi har kendskab til, er baseret på værdier og normsystemer med en (ulig) fordeling af privilegier og rettigheder, som ikke på nogen umiddelbar indlysende måde synes at være begrundet i eksisterende forskelle mellem mennesker, forekommer mig at være ensbetydende med, at værdier og normer for politisk handlen ikke *kan* funderes i objektive eller tvingende forhold; ej heller forhindrer det os i at gøre alvorlige forsøg på at finde frem til, hvilke de kunne være.

Men er det muligt at pege på sådanne objektive grundlag for værdier og normer for politisk handlen og fordelingen af handlemuligheder og ressourcer mellem mennesker? Ja, det mener jeg, at der er. Jeg tror at der f.eks. gives forhold, som har gyldighed for alle mennesker, som i fællesskab med andre mennesker, kan udvikle og leve i samfund, forhold som vi er nødt til at forudsætte hos hvert enkelt samfundsindivid qua samfundsindivid, som betingelse for at sådan noget som samfund kan eksistere - og som til syvende og sidst må gøre centrale værdier og normer i et samfund tvingende - og dermed gøre det muligt at finde ikke-vilkårlige anvendelser af det politiske bør.

- Hvor beskedent resultat af undersøgelser desangående end måtte være, forekommer det mig alligevel værd at nævne. Lad mig starte med at sige noget om nogle af de forhold ved mennesket, dets erkendelse og handlen, som betinger eksistensen af samfund.

Det at være et menneske er at være et subjekt, som kan erkende og som har viden om den materielle virkelighed og sin egen situation, det er at være sprogbruger, som kan beskrive den materielle virkelighed og denne situation, og som kan kommunikere om og handle sammen med andre mennesker i denne virkelighed og situation. Men en logisk nødvendig forudsætning herfor er, at der gives veldefinerede betydninger og anvendelser af begreber som "sandt" og "falskt", "korrekt" og "ukorrekt", "virkelighed" og "objektivitet", - dvs. at der gives ikke-arbitrære anvendelser eller normer for anvendelsen af disse begreber. (Se specielt siderne 37-40.) Den omstændighed, at vi, dvs. menneskene, er subjekter og sprogbrugere, som følger normer og kan anvende de ovenstående - og uoverskueligt mange andre - begreber på ikke-arbitrære måder; og den omstændighed at vi er subjekter og sprogbrugere, som har viden om og kan give korrekte og objektive beskrivelser af den materielle virkelighed, os selv og vor situation, og at vi i kraft af det sprog, vi er fælles med andre sprogbrugere om, kan kommunikere denne viden til hinanden og handle sammen - ja det må så vidt jeg kan se overhovedet være forudsætningen for, at vi i fællesskab kan udvikle samfund, sådan som vi kender dem. Men det må tillige være nødvendigt at gå ud fra, at *alle* de individer, med hvem vi kan leve i og etablere

samfund, er sprogbrugere og subjekter. -Man behøver i denne forbindelse blot at betænke, hvor vanskeligt det ville være at forestille sig, hvordan vi skulle kunne udvikle samfund sammen med aber, som ikke har sprog, og hvor meget lettere det ville være at forestille sig, at vi kunne udvikle samfund med fugle - dersom de var sprogbrugere. I den henseende er vi - menneskene - *lige*; vi er i modsætning til alle andre organismer *personer*, for nu at reservere en særlig betegnelse for det forhold, at vi er individer, som kan erkende og beskrive virkeligheden, os selv og de situationer, vi befinder os i, har befundet os i, og - ihvertfald i en vis udstrækning - vil komme til at befinde os i; vi er personer med en bestemt historie, baggrund, handlemuligheder og kultur.

Der kan naturligvis være - og der *er* - umådelige individuelle forskelle imellem forskellige personer, ligesom der kan være uenighed mellem forskellige personer om, hvordan vi vil beskrive bestemte sagsforhold etc. Vi har ikke alle den samme erfaringsmæssige, uddannelsesmæssige, oplevelsesmæssige, sociale etc. baggrund, og det vil selvfølgelig spille en rolle for, ikke bare hvad forskellige personer kan erkende og beskrive, men også for hvordan de erkender og beskriver det, som erkendes og beskrives.

Men at kunne konstatere individuelle forskelle og uenighed kræver en omfattende mængde af objektiv viden, vi er fælles om. Det forudsætter, at vi qua subjekter og sprogbrugere har objektiv viden om og kan give korrekte beskrivelser af uoverskueligt mange ting i et sprog, som vi er fælles med andre om, og at vi anvender sproget korrekt. (-Jeg kan være uenig med en anden om, hvorvidt det billede, der hænger på væggen er godt eller dårligt - men det forudsætter, at vi begge ved og er enige om, at der hænger et maleri på væggen, og at det er det, vi taler om.)

Personer er med andre ord noget, man kan være uenig med, noget man kan være forskelligt fra. Men vi kan kun være uenige og kun tale meningsfuldt om, at der eksisterer individuelle forskelle i vor viden, erkendelse etc. mellem personer, dvs. individer med hvem vi deler en omfattende objektiv viden og et sprog vi er fælles om, og i hvilket vi kan kommunikere om og formidle vore individuelle forskelle. Ellers ville der ikke være noget, vi kunne være uenige om eller forskellige fra, eller nogen vil kunne være uenige med eller forskellige fra.

At være en person, som har viden om, og som kan beskrive den materielle virkelighed og sin situation og handlemuligheder, og som kan kommunikere om den med andre, er som sagt forudsætningen for, at vi sammen kan etablere og leve i og opretholde samfund; men det er også en forudsætning, at alle med hvem vi kan leve og fungere i samfund, at de er personer. Ingen kan f.eks. hævde at være *mere* person end andre eller at være en person i modsætning til andre mennesker eller grupper af mennesker.

Men ihvorvel alle mennesker er personer og ingen kan siges at være mere person end eller i modsætning til andre, så gives der som sagt forskelle - rent objektivt - mellem forskellige personer, f.eks. i deres fysiske, psykiske

udrustning, i evner, færdigheder etc. - og man kunne jo så stille det spørgsmål, om der ikke blandt disse forskellige evner, færdigheder etc. var nogen, som var mere værdifulde end andre, og som det derfor måtte være samfundets mål at udvikle, fremme, tildele særlige privilegier etc. - dvs. om vi med grund i sådanne forskelle kunne formulere tvingende formål for vore politiske handlinger. Peter Zinkernagel, som i relation til det ovenfor beskrevne personbegreb indgående har diskuteret muligheden for en objektiv og logisk begrundelse for værdier og formål for politisk handlen - og dermed muligheden for anvendelsen af det politiske bør på en ikke-arbitrær måde - siger i forbindelse med en diskussion af bl.a. de ovenfor stillede spørgsmål, følgende:

. . .”(I do not) think that we can define the purpose of political action by means of particular properties which some people possesses, some not. We cannot very well say that the aim of society is, or ought to be, the production of particularly clever people, particularly beautiful people, particularly strong people, particularly red-headed people. It seems too obviously possible to ask why any of these values should be chosen in preference to others and to introduce over-riding considerations and more generally accepted values. Challenged, a partisan of foot-ball players might refer, not only to the pleasure of the game and its development of corps-de-esprit, but also to a generally accepted value like good health. If, however, he argued that bodily health is the one value, that if only we possess bodily health we need never fear experiences of meaninglessness, we would consider him a particularly happy man, but not one to be consulted in these matters. With one exception it does not seem possible to choose particular properties in humans in such a way that anyone questioning our choice could be shown to be guilty of logical mistake, to have misunderstood the conditions for defining the political 'ought'. The possible exceptions in happiness. John Stuart Mill was probably right in maintaining that there was something absurd in asking for the purpose of happiness. One of the things we mean when we talk about happiness is precisely that we do not feel any lack of purpose, and it would indeed be strange to ask for the purpose of desiring to be without lack of purpose. But happiness is a comprehensive notion, covering such diverse phenomena as a passive feeling of well-being and those very active states of mind involved in religious insights and violent esthetic experiences. For most of us happiness is intimately connected with relations to others and with exertion, for some of us it is intimately connected with danger. So if we want to define the purpose of political action by means of happiness, we should probably have to content ourselves with the more modest goal of providing the conditions for people to follow their lines of happiness. It is of course a goal more or less explicitly accepted by many politicians. I shall try to show that we can indeed define the purpose of political action as implying this.

As far as I can see there is only one property of people on which we can

found the purpose of political action, namely the property of being persons, a property we all possess because we are persons, are language-users.

It seems to me impossible to use the political 'ought' in a well-defined manner while denying that people ought to be treated as persons. It does seem possible to use the political 'ought' in a well-defined manner if we start by assuming that people ought to be treated as persons. And if we accept that the one property sufficiently important to afford a basis for political action is the property of being a person, we also, I think, have to accept that whatever political and societal rights, we possess simply because we are persons and that, accordingly, we all have equal rights there being no difference between us as far as being a person is concerned. Anyone arguing that different people ought to have different rights because they have different properties would then be guilty of logical error, would have misunderstood the conditions for defining the political 'ought'. This is a little difficult to see because we are so often interested in individual differences and tend to overlook the fact that it is only because we can talk of persons that we can talk about differences between persons.

A clever mathematician claiming special privileges might mean that he was more of a person than others. He would then be committing a category mistake. Being a person is not something admitting of degrees, but rather something we have to presuppose when we talk about properties which different people may possess in differing degrees, something making it possible to talk of different individuals. Someone clever at using language would not be more of a person or language-user than someone who is silent most of the time. *When we talk of persons we refer to some basic knowledge, some basic condition, some basic situation which we can try to make explicit by talking, conveniently, of language-users and what they can do.* . . .

. . . 'If our mathematician does not mean that he is more of a person than others, he might mean that a knowledge of mathematics is particularly valuable, but he would then get involved in difficulties of evaluation. If he does not actually propose the production of good mathematicians as *the* purpose of society he would have to make good his claim, not by referring to the pleasure mathematics afforded him since other might certainly ask him why they should consider his pleasure particularly important, but by referring to the usefulness of mathematics. But is a mathematician more useful than, say, a maker of fine chairs? If we wanted to investigate natural systems like lakes and woods would our first choice necessarily be a mathematician? Or are lakes and woods less important than nuclear power stations? He might argue that mathematics are intimately connected with material production which is indeed of decisive importance since we could not exist without it. But once our basic needs are provided for, can we then continue to regard a furtherance of material production as more important to us than the production of, for instance, good music?

And even if we disregard the difficulties in comparing different kinds of excellencies in achievement, do we not know of moral qualities which we have very good reasons for valuing higher than any kind of achievement?

Our mathematician would get involved in all kinds of problems and could probably only stop the discussion by admitting, at some more or less arbitrarily chosen point, that he himself preferred some particular values. I do not think he would succeed in convincing us that he could define the political 'ought' in a non-arbitrary manner. Instead he might convince us that, within the universe of rational discourse, we can only define the political 'ought' in a non-arbitrary way by referring to persons and their rights as persons. Matters are different if we consider the duties of people towards society. Here individual differences in abilities would have to be taken into account since we obviously cannot demand that anyone should do something which she or he is unable to do. And if anyone is able to do more than others it is probably his or her duty to do so regardless of compensations in power and privilege. The great individual differences would here come into their own.

We can disagree about values and valuations, but only with persons and we cannot, therefore, disagree about what should count as a person: a person is something with which we can disagree. Unless we are in doubt about what we may disagree with and what we may not, we cannot really be in any doubt about what should count as a person. And again, we can only disagree with something with which we share a great deal of common knowledge. Otherwise there would be nothing to disagree about, nobody to disagree with.

If we cannot use the political 'ought' in well-defined manner except by referring to persons and their rights, this is enough. We only need and can only have one reason for accepting conditions on the correct use of any word, namely that without accepting them we cannot use the word in a non-arbitrary manner. *If we accept that we can define the political 'ought' by referring to persons and their rights and that we cannot define the political 'ought' non-arbitrary in any other manner*, we cannot, without contradiction, go on to asserting that 'ought' ought not to be used or not used in this manner, or that persons ought not to have their rights as persons.

My arguments will only appear convincing if we realize the crucial importance of the distinction between persons and something with which we are unable to disagree. The difference between Einstein and a journeyman is vanishing compared to the difference between a person and a non-person. Einstein possessed a great amount of surplus knowledge in one particular direction, but his surplus of knowledge only existed because of the unsurvivable amount of knowledge which he shared with the journeyman". . ."The differences between them can only be stated as differences between persons, sharing the fundamental property of being persons.

The deep response evoked by the American and French constitutions thus has a solid foundation in fact and logic." . . .²

Individer, som lever og fungerer i samfund er personer. Det er en såvel logisk nødvendighed som objektiv forudsætning for samfundsdannelse, at mennesker er personer, og at denne værdi er ethvert menneske fælles med andre mennesker om. Det forekommer mig, at Peter Zinkernagel har ret i, at vi her står over for nogle forhold af helt fundamental karakter ved det, at være menneske, som må kunne fungere som et objektivt, logisk grundlag for udviklingen af ikke-vilkårlige normer eller anvendelser af ordet bør i forbindelse med vor sociale og politiske handlen. - Er det en uomgængelig logisk og objektiv sandhed, at ethvert menneske er en person - og det er det - så er det ikke bare en tautologisk sandhed, at så *bør* personer behandles som personer; nej så gives der simpelthen et objektivt grundlag for en ikke-vilkårlig anvendelse af ordet *bør* i sociale og politiske sammenhænge. Ingen kan - i egenskab af person - påberåbe sig særlige privilegier i forhold til andre personer, og i den udstrækning der gives menneskelige og sociale rettigheder, vil disse gælde i lige høj grad for alle personer. Det vil, modsætningsvis, være vanskeligt at definere ikke-vilkårlige anvendelser af det politiske *bør* uden at referere til personer og deres ret som personer. - Mennesker *bør* behandles som personer - ikke fordi det er i harmoni med deres natur, eller fordi de har et biologisk behov derfor - men fordi de *er* personer.

Men kunne man nu ikke lige så godt have sagt, at fordi mennesker er biologiske væsener - og ingen er mere biologisk væsen end andre - at så *bør* alle mennesker have lige rettigheder. Jo, det kunne man godt. Men ikke hvis der hermed impliceres, at hvad mennesket - konkret og til hver en tid - måtte have af (samfunds)rettigheder, det har det qua biologiske væsen - som om disse rettigheder var nogle, vi fra naturens og biologiens hånd og en gang for alle var programmerede med; som om disse rettigheder kunne udledes af vor biologiske udrustning. - Og det er, hvad der sædvanligvis impliceres i en biologisk eller naturmæssig begrundelse for vore værdier og normer, og menes med at en almengyldig vurderingsbasis kan udledes af vore naturlige, biologiske behov. Sådan forstået ville det ikke blot være forkert, sådan som jeg tidligere har argumenteret for det, men det ville tillige være selvmodsigende. Dersom vi fra naturen og biologien på forhånd var programmeret til at tilfredsstille vore behov på særlige måder eller til at leve i samfund som tilgodeså visse særlige rettigheder, ja så ville spørgsmålet om værdier og normer, om samfundsmæssige rettigheder og deres fordeling ikke eksistere.

De argumenter, jeg tidligere har benyttet til at afvise muligheden af at redegøre for mennesket, dets handlen og erkendelse, ud fra et biologisk-deterministisk synspunkt, er fuldt så anvendelige i en afvisning af en samfundsmæssig determinisme, ja for nogen deterministisk teori om mennesket overhovedet. Hvad nu end den årtusindårige trang til at ville forklare

og redegøre endeligt for mennesket og dets erkendelse og handlen måtte stamme fra - så kan en diskussion om determinisme kun føres, fordi man ikke er tilstrækkelig klar over, at videnskaber som biologi, fysik, psykologi, sociologi etc. - pr. definition af videnskaber - nødvendigvis må have begrænsede gyldighedsområder. Betingelsen for denne erkendelse har måske først for alvor været til stede i vort århundrede - men vil utvivlsomt forekomme ligetil for de fleste, som har prøvet at forestille sig, hvor umuligt det til være at give en udtømmende beskrivelse af det, der foregår, når to mennesker fører en ganske dagligdags samtale med hinanden.

Og selv om det er rigtigt, at menneskets sociale og samfundsmæssige handlen under givne historisk-materielle omstændigheder er betinget af disse omstændigheder, så kan man ikke hævde uden at ryge ud i absurditeter, at menneskets handlinger i nogen *fundamental* forstand skulle være determineret heraf, eller af de sociologiske lovmæssigheder, man måtte kunne finde heri. De handlemuligheder, som - til hver en tid - står åbne for os, og de valg vi træffer, individuelt som kollektivt, er naturligvis afhængig af de historiske og sociale betingelser, vi lever under, men også og for en stor del af vor bevidsthed om dem, og af andres bevidsthed om dem. For en stor del, men ikke helt, for vi kan jo - individuelt som kollektivt - blive bevidste om andre eller nye handlemuligheder, ligesom vi har mulighed for at udvikle andre og nye beskrivelser og derved nå til større klarhed eller indsigt i f.eks. forhold af væsentlig betydning for vor forståelse af de mekanismer, som samfundet fungerer efter - og dermed skabe grundlag for nye handlinger og handlemuligheder. At en sådan ny bevidsthed er mulig, er Marx og hans teori et godt eksempel på - ligesom han og hans teori er et godt eksempel på, at ikke alt er bestemt af samfundsforholdene, ja at det vil være selvmodsigende at tale om, at vor bevidsthed og handlemuligheder i nogen *fundamental* forstand er determineret af samfundsforholdene (- med mindre man da er villig til at acceptere, at Marx og hans bevidsthed er et produkt af det borgerlige samfund og den borgerlige ideologi. Men gør vi det, har vi automatisk afskåret os fra at tale om eller skelne mellem forskellige ideologier).

Men en sådan alternativ eller ny erkendelse og bevidsthed kan kun opstå - individuelt såvel som kollektivt - på grundlag af en objektiv viden, som vi er fælles om, og kan kun formidles og kommunikerer i kraft af, at vi har et sprog, vi er fælles om - dvs. kan kun opstå, fordi vi er personer, som kan kommunikere til personer. En konsekvens heraf er naturligvis, at de som evt. måtte sidde inde med alternativ eller ny viden og bevidsthed - f.eks. om samfundsforholdene, kun vil kunne bevidstgøre andre herom under den forudsætning, at ikke blot de selv, men også dem de ønsker at bevidstgøre er personer, personer med hvem de deler uoverskuelig megen objektiv viden og et sprog med. ³

Lad mig slutte med endnu et uddrag af den lige citerede afhandling af Peter Zinkernagel:

... "In our society people are so very obviously not treated as persons, sharing the fundamental property of being persons. Instead we dispense privileges according to our secondary properties of being different and in so doing we succeed, paradoxically, in doing away with the immense value of our differences. Most of us are almost compelled to try to better our conditions relative to our neighbours and we create a society with the sad uniformity of strugglers, the depressing standardization of bees. There is thus no scarcity of purpose for political action. But what action? Even if we could it would not be a good idea if a small group of people thinking like myself seized power and decreed that from a fixed date everybody should have equal rights. We would probably only succeed in creating new constellations of power, new forms of oppression and we would certainly not be treating people as persons. On the other hand some fairly drastic changes will have to take place pretty soon. We cannot continue to have our fate depending on the sanity of a few political leaders, and we cannot continue the headless development of industrial production regardless of cost to ourselves and to ecological balance. Neither can we stop such development leaving everything as before with the same distribution of power, the same distribution of privileges. As far as I can see our only hope is the formulation of a programme for political action, sufficiently concrete (sufficiently near to our actual situation), sufficiently limited (people never agree on limitless perspectives) and so convincing that most of us have to accept it. Fortunately, people are beginning to take their fates into their own hands and such a programme would find a powerful ally in the wish for survival." . . .⁴

Det forekommer mig, at vi med "Oprør fra midten" har fået lagt grunden til det politiske handlingsprogram, som Zinkernagel her efterlyser. - Det er et handlingsprogram, som har tilstrækkelig forbindelse til vor aktuelle situation, og det må, eftersom det udelukkende beskæftiger sig med de nødvendige ændringer i de for alle mest oplagte urimeligheder og absurditeter ved vor nuværende samfundssituation, være tilstrækkeligt begrænset til, at de fleste vil kunne acceptere det. At dømme efter reaktionerne og den kolossalt udbredte interesse bogen er blevet mødt med, synes det at være tilfældet.

FODNOTE

For de, der måtte ønske en mere tilbunds gående argumentation for de erkendelsesteoretiske synspunkter om subjekt/objekt forholdet, sprog/virkelighedsforholdet og om person-begrebet etc., kan der henvises til min bog: "Subject and Object". An essay on the epistemological foundation for a theory of perception. - Dansk Psykologisk Forlag, København, 1978, 128 sider.

NOTER

¹ P. Zinkernagel i: Norms and Objectivity, Dupl. '77.

² *ibid.*

³ Det har været et af mine formål i det foregående at gøre opmærksom på forskellen mellem at sige om noget, at det er *determineret* af noget (andet) og at det er *betinget* af noget - begreber der uheldigvis har været tendens til at sammenblende, ikke mindst inden for de humane videnskaber.

Når man taler om, at noget er bestemt eller determineret af noget, betyder det, at dette noget kan udledes af dette andet. Det er "udledbart". Den bane en sten tilbage-lægger, når den kastes op i luften, kan bestemmes, udledes, af de omstændigheder, stenen befinder sig i og sin udgangsposition. (Tyngdekraft, hastighed, masse etc.) Vi kan sige, at disse omstændigheder *determinerer* stenens bane og at kendskabet til disse omstændigheder er både nødvendige og tilstrækkelige betingelser for at bestemme denne bane.

Som eksempler på, at noget er *betinget* af noget - men *ikke* determineret af eller udledbart heraf - kunne man f.eks. tage, at det er en betingelse (forudsætning) for samfunds- og kulturskaben mellem mennesker, at de er sprogbrugere, som kan kommunikere sammen i et sprog, hvori der gives begreber om "rigtig" og "forkert" etc., som alle - qua sprogbrugere - er fælles om, og at de er subjekter, der kan handle sammen, og som deler en uoverskuelig mængde objektiv viden etc. Men det er ikke betingelser (eller forudsætninger) hvoraf vi kan udlede den omstændighed, at mennesker rent faktisk finder sammen og skaber samfund - endsige omstændigheder hvoraf vi kan udlede *hvilke* typer samfund og kulturer, de vil udvikle. Der er med andre ord tale om, at disse omstændigheder er nødvendige, men ikke tilstrækkelige betingelser for samfundsskaben.

Det at vi er biologiske væsener med en bestemt biologisk udrustning er utvivlsomt en betingelse for, at vi kan fungere som handlende, sprogbrugende, selvbestemte individer etc., men vi kan ikke af disse omstændigheder udlede den kendsgerning, at vi er handlende, erkendende individer med begreber om godt og ondt etc.

- Og det, at vore handlemuligheder under givne historisk-materielle omstændigheder utvivlsomt er betinget (eller afhængige) af bl.a. disse omstændigheder - og vor bevidsthed om dem - er ikke ensbetydende med, at menneskets erkendelse og de valg, det træffer, er *udledbare* af disse omstændigheder. Disse omstændigheder *determinerer* ikke vore handlinger og bevidsthed i den forstand at vi - som det var tilfældet med omstændighederne ved bestemmelsen af stenens bane - har at gøre med de nødvendige og tilstrækkelige betingelser for menneskets handlen og bevidsthed på et givet materielt-historisk tidspunkt. Mennesket kan jo som sagt komme til erkendelse om og skabe nye og andre handlemuligheder - ændre sin situation og sin bevidsthed om dem.

En af de væsentligste forskelle mellem de humane videnskaber og de fysisk-naturvidenskabelige er, så vidt jeg kan se, at mens man inden for naturvidenskaberne ved beskrivelsen af deres genstand er i stand til at gøre rede for både de nødvendige og tilstrækkelige betingelser for bestemte fænomeners optræden, så vil det ved beskrivelsen af de humane videnskabers genstand, subjektet, kun være muligt at redegøre for de nødvendige betingelser.

⁴ *ibid.*